

مجله علمی تحقیقی بین المللی علوم اسلامی  
مجله دراسات اسلامية، عالمية، علمية، محكمة  
Uluslararası İslami Araştırmalar Dergisi  
International Journal of Islamic Studies

دیوان

ISSN: 2706-6428 E-ISSN: 2707-7462

جلد: ۰۳ شماره: ۰۲ سال: ۱۴۰۱  
Volume: 3 Issue: 2 Year: 2022

ویژگی ها و شاخص های احزاب سیاسی در فقه اسلامی  
خصائص الأحزاب السياسية وميزاتها في الفقه الإسلامي  
İslam hukukunda Siyasi Partilerin Nitelikleri ve Temel özellikleri  
The Characteristics and Fundamental aspects of Political Parties in Islamic Jurisprudence

Doi: <http://dx.doi.org/10.48117/Diwan.2022.20>

دوکتور عبدالحق حبیبی صالحی\*

#### Makale Bilgisi / Article Information

Makalenin Türü/Article Type: Araştırma makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Received Date: 14.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.01.2022

#### معلومات مقاله / بيانات المقال

نوع مقاله / نوع المقالة: تحقیقی / البحثي

تاریخ دریافت مقاله / تاریخ استلام المقال:

تاریخ پذیرش مقاله / تاریخ قبول المقال:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal

tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by Turnitin. No

plagiarism detected.

این مقاله توسط نرم افزار تورنیتین (Turnitin) بررسی شده

(plagiarism) یا سرقت ادبی تثبیت نگردید.

قد خضع المقال لبرنامج فحص الانتحال (Turnitin) و لم

يُثبت أنه من السرقات الأدبية.

نحوه ارجاع دهی از این مقاله در پاورقی

عبدالحق حبیبی صالحی، "ویژگی ها و شاخص های احزاب سیاسی در فقه اسلامی"، مجله دیوان ۲/۳ (سرطان ۱۴۰۱)، ۹-۲۹.

#### Atıf

Abdulahak Habibi Salehi, "İslam Hukukunda Siyasi Partilerin Özellikleri ve Faaliyetleri", *Diwan Dergisi* 3/2 (Temmuz 2022), 9-29.

\* دبیر کل مجمع مدارس عربی افغانستان

ORCID ID: 0000-0002-9058-6134

## چکیده:

احزاب سیاسی در جوامع اسلامی با تکیه بر نگرش مثبت به ایجاد حزب و فعالیت آن در میدان های سیاسی و اجتماعی یک ملت، از ارزش بالایی در تحقق اهداف والای جامعه برخوردار هستند. پرسش این است که احزاب سیاسی به کدام ویژگی ها و شاخصه هایی متصف باشند تا در تحقق ارزش های اسلامی و ملی در یک کشور، فعالیت مثبت و حضور موفق داشته باشند؟ این مقاله با رویکرد توصیفی و تحلیلی ده شاخصه بارز را برای احزاب سیاسی از منظر فقه اسلامی برشمرده است، و پس از تحلیل و بررسی به این نتیجه می رسد که احزاب سیاسی با اختیار نمودن این ویژگی ها و شاخصه ها، می توانند حضور پررنگ و موثر در عرضه فعالیت های سیاسی و اجتماعی در بین جوامع مسلمان داشته باشند.

## واژه های کلیدی:

ویژگی، شاخص،  
حزب سیاسی،  
سیاست، فقه  
اسلامی.

## الملخص:

بناء على نظرية إيجابية لإنشاء الأحزاب السياسية في المجتمعات الإسلامية ولكون نشاطها في المجال السياسي والاجتماعي، لها أهمية بالغة و دور بارز في تحقيق أهداف المجتمعات. وأما السؤال هو أن الأحزاب السياسية بأي خصائص لا بد من اتصافها حتى تسهم في تحقيق القيم الإسلامية والشعبية في بلدها، وتكون لها أنشطة ناجحة؟ وهذه المقالة تناولت عشر أهم ميزات الأحزاب السياسية في ضوء الفقه الإسلامي؛ وذلك باتباع المنهج الوصفي التحليلي، وبعد التحليل والتدقيق في جوانب الموضوع؛ ما توصلت إليه المقالة هو أن الأحزاب السياسية إذا اتصفت بهذه الميزات والخصائص. يمكنها أن تكون ناجحة في ميادين أنشطتها السياسية والاجتماعية في المجتمعات الإسلامية.

## الكلمات المفتاحية:

الميزة، الخصيصة،  
الحزب السياسي،  
السياسة، الفقه  
الإسلامي

**Özet:**

Toplumun yüce amaçlarına ulaşmasında yüksek bir değere sahip olan İslam toplumlarında siyasi partiler, partinin kuruluşuna ve sosyal ve siyasi alanlardaki faaliyetlerine olumlu bir bakış açısına dayanmaktadır. Bu araştırma makalesi, İslam toplumlarında ulusal ve İslami değerlere ulaşmak amacıyla siyasi partilerin temel yönlerinin koşullarını sunmaktadır. Bu makale, siyasi partilerin öne çıkan on özelliğini ve temel özelliklerini İslam hukuku perspektifinden sunan betimleyici ve analitik bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Araştırmadan sonra Siyasi partilerin temel unsurları benimsedikleri zaman İslam toplumlarında güçlü ve etkin bir varlığa sahip olacağı sonucuna varılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:**

Nitelikler, Özellikler, Siyasi Parti, Siyaset, İslam Hukuku.

**Abstract:**

Political parties in Islamic societies, which have a high value in achieving the lofty goals of society, rely on a positive theory toward establishment of the party and its activities in social and political fields. This research paper is presenting the conditions, of fundamental aspects of political parties, for the purpose of achieving national and Islamic values in Islamic societies. The article is prepared with a descriptive and analytical approach that present ten prominent characteristics and fundamental aspects of political parties from the perspective of Islamic jurisprudence. It will be concluded that political parties would have a strong and effective presence in Islamic societies by adopting the fundamental aspects.

**Keywords:**

Fundamental aspects, Political party, Politics, Islamic Jurisprudence.

## طرح مسئله

حزب سیاسی عبارت از یک تشکل و تجمعی از مجموعه‌ی افراد جامعه است که فکر سیاسی واحد آن‌ها را گرد هم می‌آورد و هدف حزب سیاسی اصلاح جامعه و رسیدن به یک هژمونی قدرت در سطح اجتماع است.

پیرامون طرح حزب در نظام سیاسی دینی، امروزه دو رویکرد مثبت و منفی در میان اندیشمندان اسلامی وجود دارد، یکی رویکرد منفی، که حزب را از ملزومات عصر جدید و به ویژه از مزایای لیبرال دموکراسی غربی دانسته آن را مردود قلمداد می‌کنند، در این رویکرد سخن گفتن از حزب هیچ معنایی ندارد و برای تبیین مبانی و شاخصه‌های فقهی آن راه مسدود می‌شود. و دوم رویکرد مثبت به حزب، که حزب را در میان جامعه اسلامی مجاز به فعالیت‌های میدان سیاست و اجتماع می‌داند، این رویکرد راه بحث روی حزب در نظام دینی را باز می‌کند، و چپستی، چرایی، چگونگی، مشروعیت، شاخصه‌های آن به بررسی می‌گیرد، بنابراین، این نوشته بر آن است که بر اساس رویکرد مثبت به احزاب سیاسی، شاخصه‌های آن‌ها را در اندیشه سیاسی و فقه اسلامی مورد مطالعه و کنکاش قرار دهد.

در جوامع حاضر، احزاب سیاسی به عنوان نقطه وصل و حلقه رابط میان مردم و نظام حاکم بر ملت‌ها، از اهمیت بالایی برخوردار است، محققان در مشارکت‌سازی سیاسی، احزاب را از کارگزاران مهم این حوزه برشمرده‌اند، در حوزه‌ی رویکرد مثبت به حزب، این پرسش‌ها می‌تواند در مورد حزب مطرح باشد، آیا حزب در نظام حکومت دینی می‌تواند فعالیت کند؟ حزب سیاسی در نظام دینی از چه مبانی فقهی برخوردار است؟ آیا تحزب و چند حزبی می‌تواند در نظام دینی وجود داشته؟ احزاب سیاسی در فقه اسلامی دارای چه ویژگی و شاخص‌هایی می‌تواند باشد؟

پاسخ به هریک از این پرسش‌ها، بحث جداگانه‌ی می‌طلبد که برخی از نویسندگان در نگارش‌های متعدد خویش به پاسخ برخی از آن‌ها پرداخته‌اند، نگارنده در این نوشته به بیان ویژگی و شاخص‌های احزاب سیاسی از منظر فقه اسلامی می‌پردازد.

## ویژگی و شاخص‌های احزاب سیاسی

حزب‌گرایی یا مشارکت سیاسی حزبی، دارای مبانی فقهی بوده با توجه به ماهیت تاریخی فقه اسلامی و محتوای غنی شریعت اسلامی، از قابلیت و استعداد و انطباق بالایی برخوردار است، احزاب سیاسی در جوامع با توجه به وضعیت که مشاهده می‌شود، از وضع روابط ناهنجاری برخوردار هستند، بجای همگرایی و فعالیت‌های همسو در تبانی با یکدیگر، برای رشد و پیشرفت جامعه شان، از هم فاصله دارند، با نگاه‌های بدبینانه و گاهی دشمنانه، به بیماری‌های بی‌عدالتی، تبعیض قومی و نژادی و... مبتلا هستند، این فاصله‌های شان بر علاوه اینکه خلاف اسلام و قرآن و عقل است، عقب ماندگی علمی و فناوری، هزیمت فرهنگی و ضعف فرهنگی را در جوامع بیمار آورده موجب پسمانی مسلمانان گردیده است. سبب این همه، عدم پابندنی به شاخص‌ها و ویژگی‌هایی است که باید یک حزب سیاسی دینی داشته باشد، موجه فتنه در جوامع از اختلافات و بطور عمده از اختلافات سیاسی و حزبی نشأت می‌گیرد، ریشه

این هم در اخلاق صاحبان و هواداران احزاب است؛ بنابراین در این نوشته به برخی از شاخص های احزاب سیاسی پرداخته می شود تا با اعمال آن احزاب بتوانند فضای همدلی و همسوئی را ایجاد نموده خلای گذشته ی شان را جبران نموده در آینده ی جوامع شان خوب بدرخشند.

### ۱. وفا به عهد

هر حزب از همان آغاز شکل گیری اش، بر یک سره اهداف و تعهداتی به میان آمده است، یکی از تعهدهای هر حزب کسب رضای خدا و خدمت به خلق خداست که در آئین نامه ها احزاب به وضوح به چشم می خورد. وفاداری بر این تعهدات و پیمان های دیگر از شاخصه ی مهم یک حزب در فراز مباحث و مسائل فقه اسلامی است.

وفا به عهد در دو حوزه پیمان و عهد بستن ها برای احزاب فعال در یک جامعه متصور و مطلوب است: اول، در حوزه تعهدات که با خدا و مردم و جامعه بسته اند، بر عهدی که بسته اند و باشند و همواره بر تعهدات شان وفادار بمانند. دوم، در حوزه پیمان ها و میثاق ها و قرار دادهایی که در میان شان با یکدیگر بسته اند، تعهدات در میانی شان را حفظ و نگرهبانی کنند، نگذارند که عاملی ایجاد شود و عهدها بشکند.

اگر احزاب فعال در یک جامعه بر اساس عهدی که بستند در جامعه در خط کسب رضای خدا در خدمت خلق خدا باشند، و همواره خدا را در نظر داشته باشند و در مسیر خدمتگذاری شان نیز اگر خدا همواره در پیش چشمان شان بوده باشد، هیچگاهی در مسیر انحراف قرار نمی گیرند، و تقابل و تضاد نا سالم هم در میان شان بوجود نمی یاید، انحراف از مسیر به هنگام خدا فراموشی بوجود می یاید و این فراموشی هدف بزرگ رضای خدا موجب بروز نابرابری های گفتاری و رفتاری در میان احزاب می گردد.

وفاء به عهد و پیمان های مقرر بین خود و خدای متعال و میان جامعه که برای خدمت به آنها کمر بسته و فعالیت آغاز کرده ایم، و پیمان های که احزاب میان یکدیگر بسته اند، از منظر قرآن و حدیث واجب است، خدای متعال و پیامبر اکرم ﷺ در آیات و روایات بسیاری بر این شاخصه تاکید کرده اند.

خدای متعال دستور صریح به وفای به عهد دارد، به برای آنان که با خدای عهد می بندند، آنجا که می فرماید: ﴿وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ﴾<sup>۱</sup> و هنگامی که با خدا عهد بستید، به عهد او وفا کنید! و سوگندها را بعد از محکم ساختن نشکنید، در حالی که خدا را کفیل و ضامن بر (سوگند) خود قرار داده اید، به یقین خداوند از آنچه انجام می دهید، آگاه است!

نیز می فرماید: ﴿وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصِيكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾<sup>۲</sup> و به پیمان خدا وفا کنید، این چیزی است که خداوند شما را به آن سفارش می کند، تا متذکر شوید!

<sup>۱</sup> النحل، ۱۶/۹۱.

<sup>۲</sup> الأنعام، ۶/۱۵۲.

و به ویژه خطاب به مومنان و جامعه اسلامی می فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾<sup>۳</sup> ای کسانی که ایمان آورده‌اید! به پیمانها (و قراردادهای) وفا کنید!

قرآن وفای به عهد را از ویژگی های ابرار و نیکان بر شمرده چنین می فرماید: ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ بَعْدَهُمْ إِذَا عَاهَدُوا﴾<sup>۴</sup> و (همچنین نیکوکار) کسانی اند که به عهد خود - به هنگامی که عهد بستند- وفا می کنند.

رهبران و رهروانی که بر تعهدات شان وفا می کنند، در قرآن کریم از آنان به عنوان «صادق الوعد» بزرگداشت شده است، یکی از این تکریم شدگاه حضرت اسماعیل ذبیح علیه السلام است که خدای متعال وی را از برازنده ترین الگوهای وفاکاری به عهد و پیمان یاد کرده است، خدای متعال می فرماید: ﴿وَأذْكُرُ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا﴾<sup>۵</sup> و در این کتاب (آسمانی) از اسماعیل (نیز) یاد کن، که او در وعده‌هایش صادق، و رسول و پیامبری (بزرگ) علیه السلام بود!

بنابر اهمیت بزرگ وفا به عهد در فراز های زندگی انسان، اقلیت امت های گذشته را وفادار به پیمان های شان، و اکثریت آنان را عهد شکن معرفی می کند، خدای متعال چنین می فرماید: ﴿وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ﴾<sup>۶</sup> و بیشتر آنها را بر سر پیمان خود وفادار نیافتیم؛ (بلکه) اکثر آنها را فاسق و گنهکار یافتیم!

آیات فوق دلیل بر وجوب وفا به عهد به تمام پیمان‌هائی است که میان افراد انسان با یکدیگر، و یا افراد انسان با خدا، بطور محکم بسته می شود، و دلالت وجوبی این آیات، تمامی پیمان‌های الهی و انسانی و پیمان‌های سیاسی و اقتصادی و اجتماعی و تجاری و ... را در بر می گیرد و يك چنان مفهوم كاملا وسیعی دارد که به تمام جنبه‌های زندگی انسان اعم از عقیده و عمل نیز ناظر است. از پیمان‌های فطری و توحیدی گرفته تا پیمان‌هائی که مردم بر سر مسائل مختلف زندگی با هم می بندند، را شامل می شود.

علامه محمود آلوسی رحمه الله در تفسیرش از راغب اصفهانی نقل می کند که عقد با توجه به وضع طرفین، سه نوع است گاهی عقد در میان خدا و بنده، و گاهی در میان انسان و خودش، و گاهی در میان او و سایر افراد بشر بسته می شود،<sup>۷</sup> احزاب در تعهدات و پیمان‌های که با خود و با خدای خود بسته اند، نیز در قراردادهای که میان یکدیگر می بندند، در حکم فرامین این آیات شامل و ملزم به وفای عهد هستند، و آیه مفهوم فرمایش آیات قرآن به قدری وسیع و گسترده است که عهد و پیمان‌هائی را که مسلمانان با غیر مسلمانان می بندند نیز شامل می شود.

<sup>۳</sup> المائدة، ۱/۵.

<sup>۴</sup> البقرة، ۱۷۷/۲.

<sup>۵</sup> المريم، ۵۴/۱۹.

<sup>۶</sup> الأعراف، ۱۰۲/۷.

<sup>۷</sup> شهاب الدین محمود ابن عبد الله حسینی بغدادی آلوسی، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی، تحقیق. علی عبد الباری عطیة (بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۵)، ۲۲۳/۳.

احزاب نباید برای رسیدن به اهداف حزبی و دنیایی شان، پیمان شکنی کنند، این عهد شکنی ها موجب بروز مشکلات در میان احزاب می گردد، اهل کتاب شکنندترین گروه تعهدات الهی و پیمان های میان بندگان برای رسیدن به اهداف دنیایی بودند، از همین جهت هنگامی که تعهدات بسته شده میان ایشان و پیامبر اسلام ﷺ را شکستند، در پی نقض آن از مدینه و اطراف مدینه دو بار توسط پیامبر اکرم ﷺ و حضرت عمر فاروق رضی الله عنه تبعید شدند،<sup>۸</sup> و مورد خشم خدا ﷻ و پیامبر ﷺ و بندگان راستین خدای متعال قرار گرفتند، قرآن کریم در مورد تعهد شکنی گروه یهود برای رسیدن به اهداف دنیایی چنین می فرماید:

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾<sup>۹</sup> کسانی که پیمان الهی و سوگندهای خود (به نام مقدس او) را به بهای ناچیزی می فروشند، آنها بهره‌ای در آخرت نخواهند داشت؛ و خداوند با آنها سخن نمی گوید و به آنان در قیامت نمی نگرد و آنها را (از گناه) پاک نمی سازد؛ و عذاب دردناکی برای آنهاست.

و در مورد تبعید شان چنین می فرماید: ﴿هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ﴾<sup>۱۰</sup> او کسی است که کافران اهل کتاب را در نخستین برخورد (با مسلمانان) از خانه‌هایشان بیرون راند! گمان نمی کردید آنان خارج شوند، و خودشان نیز گمان می کردند که دژهای محکم شان آنها را از عذاب الهی مانع می شود؛ اما خداوند از آنجا که گمان نمی کردند به سراغشان آمد و در دل‌هایشان ترس و وحشت افکند، بگونه‌ای که خانه‌های خود را با دست خویش و با دست مؤمنان ویران می کردند؛ پس عبرت بگیرید ای صاحبان چشم!

مساله وفای به عهد و پیمان که در آیات قرآن مطرح است بسیار با اهمیت و با ارزش و به ویژه از اساسی ترین شرایط زندگی دست جمعی محسوب می گردد و بدون آن هیچ گونه همکاری اجتماعی ممکن نیست، و بشر با از دست دادن آن زندگی اجتماعی و اثرات آن را عملاً از دست خواهد داد، به همین دلیل در سائر منابع اسلامی تاکید فوق العاده‌ای روی این مساله شده است و شاید کمتر چیزی باشد که این قدر گسترش داشته باشد، زیرا بدون آن هرج و مرج و سلب اطمینان عمومی که بزرگترین بلای اجتماعی است در میان بشر پیدا می شود، احزاب که جزء جامعه اجتماع هستند روشن است که از آثار این بلای اجتماعی بدور نخواهند بود و تمامی اهداف و کارهای مختل و مورد سلب اطمینان عموم جامعه قرار خواهند گرفت.

<sup>۸</sup> محمد بن احمد القرطبی، تفسیر القرطبی (ریاض: دار عالم الکتب، ۲۰۰۳م)، ۱۸/۰۸؛ آلوسی، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی،

۰۲۳۴/۱۴

<sup>۹</sup> آل عمران، ۷۷/۳.

<sup>۱۰</sup> الحشر، ۲/۵۹.

از پیامبر اکرم ﷺ پیرامون وفای به عهد روایات بسیاری نقل شده و با رعایت جوانب مختلف این مسئله را مطرح نموده اند که احصای آن در این نوشتار مختصر ممکن نمی نماید، اینکه یک روایتی را با تایید فرمایشات الهی نقل می کنیم که آن حضرت ﷺ چنین فرمودند: لا دین لمن لا عهد له<sup>۱۱</sup> آن کس که به پیمان خود وفادار نیست دین ندارد.

بنابر این احزاب سیاسی بر خصیصه و شاخصه‌ی وفاء به عهد پابند و پایدار باشند، تا از یک سود به فرامین خدای متعال و فرمایشات رسول اکرم ﷺ عامل بوده باشند و از سوی بر اهمیت و اعتماد خود افزوده از سلب اعتماد در میان اجتماعات مصئون بمانند.

## ۲. تعاون و همیاری جهت تحقق ارزش های اسلامی

طبیعی است که احزاب سیاسی برای حفظ یک سره ارزش ها به میان آمده اند و تعهد بسته اند که در راستای تحقق و حفظ آن کار کنند، در رأس این ارزش ها، ارزش های اسلامی در جوامع مسلمان قرار دارد، یکی از راه های تحقق ارزش های اسلامی در جامعه، تعاون و همیاری احزاب سیاسی در جهت آن است.

استکبار ستیزی، سلطه ستیزی، بیگانه ستیزی، استبداد ستیزی، عدالت طلبی، دوری از تجمل گرایی، اجتناب از اشرافی گری، نفی استثمار و استعمار و سلطه پذیری، نفی تحقیر ملت به وسیله‌ی دستگاه حاکم و قدرت های سیاسی دنیا، استقلال در سیاست و نفی وابستگی سیاسی، نفی نفوذ و دخالت قدرت های با نفوذ استعماری دنیا در کشور، نفی سکولاریسم اخلاقی و اباحی گری، دفاع از مظلومان کشور و جهان، تلاش در راه فتح قله های علم و دانش، سعی برای حفظ کرامت انسانی در میان آحاد ملت، سعی برای برادری و برابری در میان تمامی اقوام ساکن در کشور، ایستادگی در برابر هر گونه دشمن دین و کشور، تلاش برای استقلال سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و حفظ آن، آزادی های فکری و رواج اخلاق فاضله، تلاش برای زدودن حکومت های استبدادی و ایجاد حکومت مردمی و صالح، تلاش برای جامعه ای که انسان های آن برخوردار از دین و تقوی در رأس تمامی کارها باشد، اینها و مواصفات دیگری از این گونه از جمله ارزش هایی هستند که احزاب اسلامی برای آن کار نموده و پیرامون آن با همدیگر تعاون و همکاری داشته باشند.

خدای متعال با تاکید بر مسئله تعاون و همکاری در مسائل خیر و نیک اجتناب از همکاری در راه های بد و گناه، چنین ارشاد می فرماید:

<sup>۱۱</sup> علاءالدین متقی - علی بن حسام الدین هندی، کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال، تحقیق. کری حیانی، صفوة السقا (بی جا: مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۱)، ۳/۶۲.

﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾<sup>۱۲</sup> و (همواره) در راه نیکی و پرهیزگاری با هم تعاون کنید! و (هرگز) در راه گناه و تعدی همکاری ننمایید! و از (مخالفت فرمان) خدا پرهیزید که مجازات خدا شدید است!

این طبیعی است که شاید برخی مواردی در زندگی اجتماعی احزاب با یکدیگر ناسازگار باشد و یا در برخی موارد مخالف هایی به وجود آید، ولی نباید احزاب در میان شان کینه توزی کنند و در صدد انتقام یکدیگر برآیند، این مسئله یکی از علل عمده ای نفاق و ایجاد فاصله های خیلی دور در میان احزاب یک جامعه اسلامی و هر جامعه ی دیگر است.

بنابراین احزاب سیاسی بجای کینه توزی و انتقام جویی، راه تسامح پیشه گیرند و با یکدیگر دست اتحاد داده در راه نیکی ها و تقوا به یکدیگر تعاون و دستگیری کنند، نه اینکه تعاون و همکاری بر گناه و تعدی نمایند. تعاون و همکاری در نیکی ها، يك اصل کلی اسلامی است که سراسر مسائل اجتماعی و حقوقی و اخلاقی و سیاسی را در بر می گیرد، طبق این اصل مسلمانان در مجموع و احزاب سیاسی که خود را بیشتر در رأس اجتماع مسئول می دانند، موظفند که در کارهای نیک تعاون و همکاری کنند، نه اینکه در اهداف باطل و اعمال نادرست و ظلم و ستم، یکدیگر را یار رسانند.

این قانون کلی اسلامی درست بر ضد قانونی است که در جاهلیت عرب - و حتی در جاهلیت امروز - نیز حکومت می کند که، انصر اخاك ظالما او مظلوما: برادر (هم پیمان) را حمایت کن خواه ظالم باشد یا مظلوم!»، در روزگار جاهلیت، افراد کتله ها، حزب ها، و قبیله ها به حمایت افرای حزب و قبیله ی خوی بر می خواستند، بدون اینکه تحقیق کنند که هم حزبی و هم قبیله یی شان در سنگر عادلانه بوده یا در سنگر ظالمانه، قرآن بر این اصل ظالمانه خط بطلان کشیده و راه جدید عادلانه بر معیارهای انسانی فرا راه بشر ترسیم کرد.

این اصل در مناسبات بین الاحزابی امروز نیز حکومت می کند و غالبا احزاب هم پیمان در يك کشور اسلامی، و یا احزابی که منافع علیای مشترك دارند، در مسائل مهم حزبی و کشوری به حمایت یکدیگر بر می خیزند، بدون اینکه اصل عدالت را رعایت کنند و ظالم و مظلوم، و حق و ناحق، و ارزش و بی ارزش را از هم تفکیک نمایند!

قرآن بر این قانون جاهلی خط بطلان کشیده به تمامی مسلمین و به ویژه به دسته های حزبی دارای قوت خوبتر تعاون و همکاری، دستور می دهد که با یکدیگر در کارهای نیک تعاون و همکاری داشته در برنامه های مفید و کارهای موثر و سازنده برای کشور و ملت یکدیگر را یاری رسانند.

در فقه اسلامی از این اصل وقانون کلی در مسائل بسیاری و به ویژه در مسائل حقوقی بسیار استفاده شده است و روی هم رفته پاره ای از معاملات و قراردادهای تجاری که جنبه ی کمک به گناه دارد، تحریم گردیده است، همانند فروختن انگور به کارخانه های شرابسازی و یا فروختن اسلحه به دشمنان حق و عدالت و یا اجاره دادن محل کسب و کار برای معاملات نامشروع و اعمال خلاف شرع که احکام مفصل آن در کتب فقهی بیان شده است. اگر این قانون و

<sup>۱۲</sup> المائده، ۲/۵.

اصل کلی قرآنی در اجتماعات اسلامی و به ویژه در میان احزاب و گروه ها زنده شود و آن ها بدون در نظر گرفتن هرگونه مناسبات، با کسانی که در کارهای مثبت و سازنده گام بر می دارند همکاری کنند، بسیاری از نابسامانی های سیاسی و اجتماعی جوامع اسلامی سامان می یابد.

در روایات حدیثی نیز درباره این مساله تاکیدهای فراوانی وارد شده احصای همگان ممکن نیست، به یکی دو مورد اشاره می کنیم:

از پیغمبر اکرم ﷺ در مورد تعاون و همکاری با هم دیگر و یاری خدای با فرد همکار، روایت شده که می فرماید:

وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ<sup>۱۳</sup> خدای متعال در کمک بنده است تا هنگامی که بنده در کمک برادرش باشد.

در حدیث دیگری چنین می فرماید:

من أغان مسلما كان الله في عون المعين، ما كان في عون أخيه، ومن فك عن أخيه حلقة فك الله عنه حلقة يوم القيامة؛ کسی که یک مسلمان را کمک کند، خدای متعال کمک کننده را تا هنگام کمک بر برادرش، یاری می رساند، و کسی که از برادرش یک مشکل را رفع کند، خدای متعال مشکلات روز قیامت او را دور می کند. این احادیث هرچند در مورد تعاون و همکاری های فردی است، ولی قطعاً می رساند که اگر احزاب و گروه ها در جامعه اسلامی به کمک یکدیگر برسند و راه تعاون و همکاری با یکدیگر را پیش گیرند، حتماً خدای متعال در کنار آنها قرار می گیرد و با ایشان در تمامی فعالیت های اجتماعی و سیاسی شان کمک و همکاری می کند. در روایت دیگری، این همکاری و تعاون را جهاد در راه خدا دانسته و ثواب و پاداش آن را مساوی با پاداش مجاهدین در راه خدا می داند، پیغمبر اکرم ﷺ می فرماید:

من مشى في عون أخيه المسلم ومنفعته فله ثواب المجاهدین في سبيل الله عز وجل<sup>۱۴</sup> کسی که در راه همکاری با برادر مسلمان و منفعت او تلاش می شد، پاداش مجاهدین در راه خدا را برای داده می شود.

احزاب سیاسی که با احزاب سیاسی دیگر همکاری می کنند و در راه تحقق ارزش های اسلامی و برآورده شدن منافع و مصالح سیاسی و اجتماعی یکدیگر تلاش می ورزند، این تلاش های شان از یک سو با همکاری خدای متعال ثمربخش می گردد و از سوی دیگر همان ثواب و پاداش تلاش های مجاهدین در راه خدای متعال برای شان از سوی خدا عنایت می شود.

برعکس عدم تعاون در راه تحقق ارزش ها و نیکی ها، و همکاری بر ظلم و بی ارزشی ها، احزاب را نامراد و مورد خشم و غضب خدای متعال قرار می دهد، پیامبر اکرم ﷺ چنین می فرماید:

<sup>۱۳</sup> أبو الحسن بن الحجاج القشيري النيسابوري مسلم، المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله ﷺ، تحقيق. محمد فؤاد عبد الباقي (بيروت: دار إحياء التراث العربي، ۱۹۹۱)، "الذكر والدعاء والتوبة"، ۷۰۲۸.

<sup>۱۴</sup> متقي - هندي، كثر العمال في سنن الاقوال و الافعال، ۴۴۵/۶.

من أغان علی خصومة بظلم لم یزل فی سخط الله حتی یزنع<sup>۱۵</sup> کسی که در مورد یک خصومتی به ظلم کمک می کند، همواره مورد خشم و غضب خدای متعال قرار می گیرد تا اینکه از آن کمک دست بردارد.

همکاری و همدلی از موثرترین راه های ارتباط با احزاب دیگر و برون رفتن از فرقه گرائی منفی است، احزاب تلاش کنند با تعاون و همدلی در میان شان صمیمیت ایجاد کنند و زمینه های مشترک و مشابه را ترسیم کنند، اهداف و نیازها و نگرانی های یکدیگر را دریابیم و شرایط یکدیگر را درک نموده در تحقق ارزش های اسلامی با یکدیگر سهیم شویم.

### ۳. صراحت و صداقت در گفتار و رفتار

صداقت و صراحت یکی از پدیده های نیکو و پسندیده اخلاق اسلامی و اجتماعی و می تواند از شاخصه های عالی احزاب اسلامی باشد، بسیاری از اوقات شفاف نبودن سخن و عدم صراحت در کارها، موجب بروز سوء تفاهم در ارتباط با دیگر احزاب و مانع تحقق ارزش های دینی و ملی می گردد.

برای برقراری روابط نیکو و سازنده با احزاب دیگر و پیروان آنها و زمینه سازی برای تحقق ارزش ها، باید احزاب سیاسی صراحت قول و صداقت گفتار و رفتار داشته باشند و از هرگونه عمل مبهم در گفتار و رفتار شان که از شفافیت لازم در اجتماع برخوردار نیست، اجتناب کنند، اگر چنانکه شفافیت در رفتار و گفتار و صداقت در آنها وجود نداشته باشد، احزاب دیگر مبتلاء به گمانه های بد و تفاهم های سوء می گردند که این خود موجب اساسی برای ایجاد فاصله هاست.

خدای متعال دستور می دهد که:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾<sup>۱۶</sup> ای کسانی که ایمان آورده اید! از (مخالفت فرمان) خدا بپرهیزید، و با صادقان و راستکاران باشید!

صادقان و راستکاران چه کسانی اند، مفسران در مصداق آن احتمالات گوناگونی داده اند، ولی اگر بخواهیم راه را نزدیک کنیم، باید به قرآن مراجعه کنیم که در آیات متعددی صادقان را تفسیر کرده است، در برخی از آیات صادق به کسی گفته است که دارای ایمان به تمام مقدسات و در تمام زمینه ها به دنبال عمل بر آن باشد.<sup>۱۷</sup> و در برخی از آیت صداقت را به مجموعه ای از ایمان و عمل که در آن هیچگونه تردید و تخلفی نباشد، معرفی می کند.<sup>۱۸</sup> و در برخی

<sup>۱۵</sup> متقی - هندی، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، ۴۹۹/۳.

<sup>۱۶</sup> التوبة، ۱۱۹/۹.

<sup>۱۷</sup> البقرة، ۱۷۷/۲.

<sup>۱۸</sup> الحجرات، ۱۵/۴۹.

از آیات مؤمنان محرومی که علی‌رغم همه مشکلات، استقامت به خرج می‌دهند و از خانه و اموال خود بیرون رانده می‌شوند، و جز رضای خدا و یاری پیامبر ﷺ هدفی نداشته اند را، به عنوان صادقان معرفی کرده اند.<sup>۱۹</sup>

از مجموع آیات قرآن کریم به این نتیجه می‌رسیم که صادقان کسانی هستند که تعهدات خود را در برابر ایمان به پروردگار خویش به خوبی انجام می‌دهند، نه تردیدی به خود راه می‌دهند، و نه عقب نشینی می‌کنند، نه از انبوهی بی مشکلات می‌هراسند، بلکه با انواع فداکاری‌ها، صدق ایمان خود را ثابت می‌کنند و در راه تحقق ارزش‌ها در کنار هم قرار گرفته به همیاری می‌شتابند و در این مسیر از ملامت هیچ ملامت‌گری نمی‌هراسند. بنابراین، احزاب سیاسی این خط مشی صداقت و صراحت را در مسیر فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی شان اختیار نمایند و ضمن آزمایش این شاخصه‌ی صراحت و صداقت از فوائد گرانبهای آن در تحقق ارزش‌ها بهره‌ور شوند.

#### ۴. انسجام و هماهنگی درونی و مقابله با جریان‌های انحرافی

گسیختگی درونی از یک سود و تولد جریان‌های انحرافی از سوی دگر، عامل بدبختی در یک جامعه است، قدرت‌های استعماری و غربی دنبال همین بدبختی جوامع اسلامی هستند، غرب در قرن ۱۹ پس از شکست متعدد در جنگ‌های صلیبی و رویارویی با امپراتوری عثمانی، به این نتیجه رسیدند که بهترین راه مقابله با اتحاد مسلمانان، تضعیف پدیده‌های درون آنان و ایجاد فرقه‌ها جعلی و منحرف است، از یک سو ایجاد فرقه‌ها با هدایت استعمار پیر انگلیس، و از سوی دیگر تبلیغ و تقویت ناسیونالیسم در جهان اسلام برای تضعیف نقش دین و ایمان جوامع اسلامی از ترفند استعمار غرب است.

به حاشیه کشاندن فرهنگ دینی و ملی جوامع اسلامی و جایگزین کردن فرهنگ لجام گسیخته غرب، بروز جریان‌های انحرافی و افراطی و فعالیت‌های شان در تامین منافع غرب و سلطه‌گری استعمار، از دیگر ترفندهای دشمنان اسلام و مسلمین است.

احزاب سیاسی به این فرقه‌گرائی دشمنان دین و ملت‌های مسلمان نه بگویند، پدیده‌های درونی ایمان و فرهنگ اسلامی را تقویت ببخشند، قلبی و فکری با هم منسجم و برای تحقق اهداف و ارزش‌های اسلامی در کشور و میان ملت، هماهنگ گردند، زمینه همگرایی توده‌های و کتله‌های ملت را از قشرهای مختلف فراهم سازند، و یا یک قوت به‌روز در برابر جریان‌های انحرافی که به منافع دشمن کار می‌کنند، به مقابله پردازند، به چنین جریان‌های نابود کننده اساسات و ارزش‌های ملت‌های باعزت مسلمان اجازه ندهند که برگرده‌های مردم سوار شوند و به منافع دشمن استعمار کار کنند.

<sup>۱۹</sup> الحشر، ۵۹/۸.

خدا متعال به انسجام و وحدت و هماهنگی همگانی فراخوانده و از چندگرایی برحذر می‌دارد، چنانکه می‌فرماید: ﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾<sup>۲۰</sup> و همگی به ریسمان خدا "قرآن و اسلام، و هرگونه وسیله وحدت"، چنگ زنید، و پراکنده نشوید!

قرآن کریم تعهدات بستگی با خدا را تذکر داده و از پیروی در برابر هرگونه شیطان و طاغوت که دشمن انسان و انسانیت است، برحذر می‌دارند، و

﴿الْمَ أَعْهَدُ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ - وَأَنْ أَعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ﴾<sup>۲۱</sup> آیا با شما عهد نکردم ای فرزندان آدم که شیطان را نپرستید، که او برای شما دشمن آشکاری است؟! و اینکه مرا بپرستید که راه مستقیم این است؟!

فقه آیات و روایات، اختلاف افکار و برخی پدیده‌ها را در میان احزاب سیاسی امر طبیعی می‌داند، اما گاهی ریشه‌های اختلاف می‌خواهد خوب ببینند و نیرومند شوند، باید اندیشه‌وران احزاب سیاسی نگذارند که اتحاد جوان و نیرومند شان گاه بیگانه، بر اثر اختلافات طبیعی مقطعی از بین برود، و تلاش کنند که به زودی شگاف‌ها را در پرتو تعلیمات و آموزه‌های اسلام خاموش نمایند و بر انسجام درون و بیرون خود تاکید نموده نیروی شان را در برابر جریان‌های انحرافی و زدودن آنها به خرج دهند؛ زیرا مسئله اتحاد و انسجام و مبارزه با هرگونه تفرقه و چندگرایی که نتیجه منفی به دنبال داشته باشد، از فرمایشان ولای فقه قرآن و حدیث است.

##### ۵. تلاش در حوزه کارآمدی جامعه و حکومت اسلامی

دستگاه حاکم در هر کشور، به قدرت مرکزی و سلطه‌ی همگانی نیاز دارد، وحدت از هر نوعی که باشد شرط بقای نظام حاکم در کشورهاست. اما برعکس حکومت‌های استبدادی و خودکامه و منحرف، برای بقای قدرت شان از سیاست تفرقه افکنی میان احزاب سیاسی، قوم و ملت استفاده می‌کنند، آنها همواره از تک صدائی و وحدت مردم و احزاب هراس دارند، و همواره می‌کوشند که با ایجاد شگاف میان عناصر چون نژاد، زبان، قومیت، مذهب و حزب، قدرت مردم و احزاب را مهار کنند و این‌گونه حکومت‌ها و جامعه‌ی شهروندی به سوی نامطلوبی رفته ناکارآمد می‌گردند، و از مزایای اصلی برآوردن نیازها حتا نیازهای اولیه جامعه، محروم می‌شوند.

جامعه و نظام حاکم تا وقتی که راستای اهداف دین باشد و با احکام شرع ناسازگاری نداشته باشد، کارآمد است، هرگاه از راستای اهداف دین منحرف شد و گفتار و کردارش با احکام شرع ناسازگار شد، آنگاه منحرف و ناکارآمد می‌شود و اگر اصلاحات در آن اعمال نشود روی هم‌رفته مشروعیت خویش را از دست می‌دهد.

<sup>۲۰</sup> آل عمران، ۱۰۳/۳.

<sup>۲۱</sup> یس، ۶۰/۳۶-۶۱.

این و دیگر وضعیت‌های نامطلوب جامعه و حکومت‌ها، نقطه‌ی وصل و تلاقی احزاب سیاسی است و می‌طلبید که مردم و به ویژه احزاب سیاسی، دست همت بر زنند، و شعله‌های افروخته در مسیر نامطلوبی و ناکارآمدی جامعه و نظام حاکم را اصلاح کنند، و طبق فرموده خدای جهانیان تا حد وسع و توان در اصلاح جامعه و مردم بکوشند، آنجا که خدای متعال می‌فرماید: ﴿وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنْهَيْكُمْ عَنْهُ إِنَّ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ﴾<sup>۲۲</sup> من هرگز نمی‌خواهم چیزی که شما را از آن باز می‌دارم، خودم مرتکب شوم! من جز اصلاح - تا آنجا که توانایی دارم - نمی‌خواهم!

یکی از روش‌های اصلاح همان امر به معروف و نهی از منکر است، که احزاب اسلامی برای کارآمدی جامعه و نهادینه شده مشروعیت حکومت، همواره جامعه و حکومت را امر به معروف و نهی از منکر کنند، این پدیده خیلی روشن و اباحت طولانی را در خود دارد که نیاز به توضیح بیشتر نیست.

#### ۶. نظارت مستمر احزاب بر تحقق اهداف اسلامی در جامعه و اجتناب از مناقشه تضعیف کننده نظام

نظارت یکی از اجزای اصلی مدیریت است، بدون نظارت برنامه ریزی، فعالیت و کارکرد، سازماندهی و اجراءات در هر مدیریتی ناقص می‌شود.

نظارت فراینده ای است که باید با هست‌ها، مطلوب‌ها را با موجود‌ها، و پیش بینی‌ها را با عملکردها، مقایسه می‌کند و تصویر روشنی از اختلاف یا تشابه این دو گروه از عوامل در اختیار نظارت کننده قرار می‌دهد.

هدف از نظارت احزاب این است که مشخص گردد آیا حزب و یا هر پدیده دیگر به اهداف خویش نائل آمده یا خیر؟ و اگر اهداف محقق نشده است، تحقق اهداف به چه میزان بوده است؟

یکی از اهداف و کارکرد های احزاب سیاسی، تحقق اهداف اسلامی و تطبیق نظام اسلام در زیر چتر نظام حاکم است، نظام حاکم در کشور اسلامی طبیعی است که اسلامی می‌باشد، احزاب اسلامی ضمن نظارت بر دیگر امور جامعه بر تحقق ارزش های اسلامی در جامعه نظارت کامل داشته باشند، این نظارت از یک سو دوامدار باشد و از سوی دیگر به منظورشناسائی نقاط قوت و ضعف، معرفی فرصت و چالش‌ها، باشد، نه به غرض مناقشه‌ی غیر مفید تضعیف کننده.

نظارت، نقاط قوت تحقق ارزش‌ها و اهداف اسلامی را، تقویت بخشد، نقاط ضعف را بهبود ببخشد، فرصت‌ها و چالش‌ها را بیان کند تا از فرصت استفاده بهینه شود و برای چالش‌ها راهکارهای خوب جستجو گردد.

احزاب سیاسی نظارت را در دو حوزه باید انجام بدهند، یکی در میان خود احزاب که از یکدیگر نظارت کنند، نقاط قوت و ضعف خود را بررسی کنند، و دوستانه در پی راه حل‌های برای پیشرفت و کامیابی بیشتر باشند.

<sup>۲۲</sup> الهود، ۱۱/۸۸.

و دیگر نظارت از حکومت و کارکردهای آن، احزاب اسلام باید فعالیت های حکومت همیشه ارزیابی کنند، اهداف و ارزش هاس اسلامی به طور مستمر بررسی نمایند که چه قدر در این نظام رعایت شده است، و اینچنین هم خود را شگوفائی ببخشند و هم به حکومت در تحقق اهداف اسلامی یاری رسانند و یا دست کم از باب امر به معروف و نهی از منکر، به حکومت تذکر دهند تا در آینده کمبودی های خویش را کامل و کم کاری های خود را تقویت ببخشند.

در نگاه اسلام تمام مردم در صیانت حکومت و جامعه از تمایل به فساد مسئولیت دارند، احزاب سیاسی از اینکه مجموعه ی مردم و یا نماینده مردم هستند، مسئولیت شان در برای صیانت جامعه و حکومت بیشتر می شود، پیامبر اکرم ﷺ می فرماید:

كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ<sup>۲۳</sup> تمام شما مسئولید و هر کدام تان در مورد مسئولیت های تان پرسیان می شوید. نظارت از تحقق اهداف اسلامی در حقیقت اهتمام ورزیدن به امور افراد جامعه مسلمان است، و تلاش در جهت بهروزی و خوشبختی امت مسلمان و مبارزه با عوامل فساد و تباهی از وظائف تمامی مسلمانان و شرط اسلامیت می باشد، در حدیث دیگری پیامبر ﷺ می فرماید:

من أصبح وهمه الدنيا فليس من الله في شيء ومن لم يهتم بالمسلمين فليس منهم.<sup>۲۴</sup> هرآنکه صبح کند و مقصدش تنها دنیا باشد، خدا با او هیچ رابطه ی ندارد، و کسی که به امور مسلمانان همت نگمارد، مسلمان نیست.

قرآن هم در ده ها آیه خویش به نظارت و بررسی امور دستور می دهد، که از طوالت در نوشته از آوردن آیات و ترجمه آنها می گذریم.<sup>۲۵</sup>

## ۷. گسترش فرهنگ گفتگو

گفتگو اصولا امری مشروع و حکم تکلیفی آن بسته به هدف و وسیله متفاوت است.<sup>۲۶</sup> گفتگو یکی از موثرترین شیوه های تبادل داشته ها و برقرار ارتباطات است، نیز گفتگو یکی از راهکارهای موفق در برون رفت از باور های

<sup>۲۳</sup> أبو عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري، الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله ﷺ وسننه وأيامه، تحقيق. محمد زهير بن ناصر ابن ناصر (بيروت: دار طوق النجاة، ۱۴۲۲)، "بدء الوحي"، ۱۱.

<sup>۲۴</sup> ابوالقاسم سليمان بن احمد بن ايوب طبراني، المعجم الأوسط، تحقيق. طارق بن عوض الله بن محمد، عبد المحسن بن إبراهيم الحسيني (القاهرة: دار الحرمين، ۱۴۱۵)، ۱/۱۵۱.

<sup>۲۵</sup> از جمله: عبس، ۲۴؛ طارق، ۵، و آیات که با «الم تر» در خطاب شده است.

<sup>۲۶</sup> گفتگو اگر که در امور پسندیده و جدال احسن باشد، گاهی مباح، گاهی مستحب، و گاهی واجب کفائی و گاهی واجب عینی است، و اگر که جدال باطل و جدل ناحق باشد، گفتگو حرام و ناپسندیده است. ناصح الدين عبدالرحمن بن نجم الحنبلي، استخراج الجدال من القرآن الكريم، تحقيق. زاهر بن عوض الألمعي (بی جا: بی نا، ۱۴۰۱)، ۵۳-۵۲؛ لجنة من العلماء، الموسوعة الفقهية الكويتية (الموسوعة الفقهية الكويتية)، بيروت، ۱۴۲۷، ۱۵/۱۲۶.

جزم‌گرایانه‌ی غیر مبتنی بر عقلانیت و حکمت است، این باورهای جزم‌گرائی خطرناکترین زمینه برای ایجاد فرقه‌گرائی و ایجاد شگاف‌ها در میان توده‌هاست.

احزاب اسلامی که در یک جامعه مصروف خدمت‌رسانی هستند، از مقوله‌های اطلاعات و روابط، تبلیغات، تضارب‌آراء و اندیشه‌ها، باورهای منحصر به فرد خود، عاری نیستند، اگر فرهنگ گفتگو نباشد، این پدیده‌ها رفتارهای تحریک‌آمیز هر حزب را بالا برده میان احزاب شگاف و فاصله ایجاد می‌کند، اعتمادها سلب می‌شود، میزان انتقاد و موضعگیری‌ها بالا می‌رود و در نتیجه اهداف احزاب اسلامی زیر پا شده به کشمکش میان خود گرفتار می‌شوند.

اگر فرهنگ گفتگو ترویج یابد، تنش از بین می‌رود، فضای جزم‌اندیشی، مطلق‌نگری و خودحق‌پنداری از میان برداشته می‌شود، زمینه دگرپذیری، نسبی‌نگری و مثبت‌اندیشی در لایه‌های مختلف، در میان احزاب و متن جامعه نهادینه می‌گردد.

از همین روست که خدای متعال در قرآن کریم، هر از گاهی کسانی را مخاطب قرار داده با آنها گفتگو می‌کند، و روی این منظور به عناوین مختلف افراد و گروه‌های متعدد را مخاطب قرار داده انگار با تمام لایه‌های جامعه از طریق گفتگو رابطه‌ای منطقی برقرار نموده و با آنها سخن می‌گوید، مانند خطاب‌های: «یا ایهاالانسان» و «یا اهل الکتاب» و «یا آدم» و «یا عبادی» و... این گفتگوها گویای این مطلب است که خدای متعال از بندگانش نیز انتظار دارد تا از طریق گفتگو برای ایجاد انسجام و اتفاق خود بهره‌گیرند، فضای تعارف، تفاهم و تعاون و همیاری را بستر سازی نموده تقارب در حوزه‌های فکر و اندیشه و حرکت را فراهم نمایند.

یک آیه‌ی از قرآن گفتگوی میان یک خانم و پیامبر ﷺ را نقل نموده سرانجام با این گفتگو مشکل آن خانم حل می‌گردد و اینچنین گفتگو را قرآن راهگشایی برای مشکلات تلقی می‌کند، خدای متعال می‌فرماید: ﴿قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ﴾<sup>۲۷</sup> خداوند سخن زنی را که درباره شوهرش به تو مراجعه کرده بود و به خداوند شکایت می‌کرد شنید (و تقاضای او را اجابت کرد)؛ خداوند گفتگوی شما را با هم (و اصرار آن زن را درباره حل مشکلش) می‌شنید؛ و خداوند شنوا و بیناست.

از رهگذر گفتگو میان احزاب، احترام به ارزش‌های یکدیگر، ایجاد اعتماد متقابل، استماع از طرف متقابل و آگاهی از ناآگاهی‌ها، ایجاد پدیده انتقاد‌پذیری و حسن‌موضعگیری، همدلی با مخاطبان، دقت لازم در امور حوزه‌های فعالیت، انتقال انرژی مثبت دیگران، بازنگهداری راه‌آظهار نظر، موقعیت‌شناسی، تحمل لهجه‌های صریح و صادق و... بدست می‌آید.

<sup>۲۷</sup> المجادلة، ۵۸/۱.

## ۸. تسامح و چشم پوشی

تسامح در لغت از ریشه سمح به معنای آسان گیری، رواداری، نرمی کردن، فروگذار کردن است، و در تعبیر ساده به آن چشم پوشی هم می گویند.<sup>۲۸</sup> تسامح هر نوع آسان گیری و نرمی کردن در رفتار و گفتار، همراه با گذشت و بزرگواری. تسامح و چشم پوشی یکی از آموزه های پیامبر اکرم ﷺ برای مسلمانان است، نقطه مقابل تسامح، خشونت است، یعنی درشتی و تندى و انعطاف ناپذیری، و هرگونه اقدام در مقابل یکدیگر که منجر به ترس و هراس و ناراحتی شود.<sup>۲۹</sup> یکی از صفات بعثت پیامبر ﷺ، سمح و آسان گیری است، و در ضمن نرمخویی، سهلگیری از صفات پیامبر اکرم ﷺ حکایت شده است.

همزیستی مسالمت آمیز در جامعه و یک کشور میان اقوام و احزاب و افکار از مهمترین آرمان های بشری است، احزاب سیاسی که در یک کشور فعالیت می کنند، مسئولیت دارند که زمینه زندگی مسالمت آمیز در جامعه و میان احزاب سیاسی را فراهم نمایند، و راه را برای یک زندگی آرام و گوارا هموار سازند. این فراهمی ضمن راه ها و ابزار دیگر، یک راه آن ایجاد خصلت تسامح و چشم پوشی در گفتار و رفتار احزاب سیاسی و منوسبین آنهاست، رهبران احزاب به عنوان رهبر و زمامدار در یک جامعه دینی، نرمخوی و آسان گیر باشد، طوری که رمز موفقیت پیامبر اکرم ﷺ در تمامی مراحل رهبری و زمامداری اش همین گونه بوده است.<sup>۳۰</sup> منسوبین و پیروان احزاب سیاس در برابر یکدیگر و پیروان احزاب دیگر، نرمخو و سهل گیر و مداراگر باشند؛ زیرا در آیات و روایات بسیاری بر نرمخویی و آسان گیری تاکید شده است ازینکه بحث به درازا نکشد به یکی دوتای آن اشاره می کنیم، خدای متعال می فرماید:

فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا<sup>۳۱</sup> شما آنها را عفو کنید و گذشت نمایید.

در حدیثی از پیامبر اکرم ﷺ چنین می خوانیم:

اسمح یسمح لك<sup>۳۲</sup>: آسان گیر و گذشت کن که برایت آسان گیری می شود.

احزاب سیاسی از روی عقل و نقل موظف هستند که در جستجوی لغزش های دیگران نباشند، اگر ما به دنبال لغزش های دیگران افتیدیم، آنان به لغزش های ما را پیگیری می کنند و اینچنین از یک سو با رقم زدن رسوایی دیگران، تنش

<sup>۲۸</sup> مجد الدین محمد بن یعقوب الفیروز ابادی، القاموس المحیط (بیروت: مؤسسة الرسالة، ۲۰۰۵)، ۵۸۳/۳.

<sup>۲۹</sup> معلوف لویس، فرهنگ جامع نوین عربی به فارسی، مترجم. احمد سیاح (تهران: اسلام، ۱۳۸۵ ش)، ماده سمح.

<sup>۳۰</sup> آل عمران، ۵۰/۳.

<sup>۳۱</sup> بقره، ۱۰۹/۲.

<sup>۳۲</sup> أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد ابن حنبل، مسند الإمام أحمد بن حنبل، تحقیق. شعيب الأرناؤوط (القاهرة: مؤسسة قرطبة، بی

تا)، ۲۴۸/۱.

میان احزاب را ایجاد می کنیم و از سوی دیگر خود را با رسوا ساختن مسلمانان در معرض انتقام خدای متعال قرار می دهیم.

تسامح و آسان گیری احزاب با یکدیگر، زمینه اطمینان و اعتماد را فراهم نموده باعث ایجاد محبت و مودت می گردد، و این آسان گیری، خوشی ها را در جامعه اسلامی جوانه می زند. آری، احزابی که خود مسئول رفاه جامعه و شهروندان بدانند، اگر چیزی به نام اخلاقیات می شناسد و منظور شان سعادت آفرینی و رفاه در میان آحاد جامعه است، باید زندگی خویش را تسامح و سهل گیری رقم بزنند.

### ۰۹. تلاش در راستای تقریب

اختلاف در میان احزاب سیاسی در جامعه اسلام حتما وجود دارد، و این باعث فاصله های زیاد در میان پیروان احزاب می گردد و حتا برخی وقت ها مبانی مشترک هم آنها را یکجا کرده نمی تواند و به تنش های بزرگ و حتا به تضلیل و تکفیر یکدیگر منتهی می گردد.

مقوله تقریب در میدان تعدد احزاب مقوله ی زیبایی است که از آن به نفع جامعه اسلامی می توان استفاده خوبی کرد، تقریب به معنای نزدیک ساختن احزاب و گروه ها و بررسی علل اختلاف و تعدد در میان آنهاست، به این معنا که؛ موارد اختلافی یک پدیده طبیعی میان احزاب مختلف است، اما این اختلافات در فضای آرام و به دور از تعصب حزبی و تاثیرات خارجی مطرح شود و حقیقت بسیاری از علل و اسبابی که میان احزاب و منسوبین آن، فاصله و جدائی آورده است، بررسی و روشن گردد، به این طریق حقیقت ها روشن و فاصله ها کمتر می شود، تنش از بین می رود و احزاب در مسائل به یکدیگر گوش فرا می دهند.

احزاب اسلامی اگر چنین کاری کنند، انتظار می رود که مسلمانان و پیروان و منسوبین احزاب با هم نزدیک شوند، فاصله ها از بین برود، به مبانی و اصول یکدیگر توجه کنند، جزئیات را به صاحبان شان برگردانند و در امور کلی با یکدیگر همیاری نمایند، دیدگاه های متضارب و ایده های متعدد گردهم یکجا و به ویژه در امور و موارد مشترک و اهداف کلی شریک و با یکدیگر کمک نمایند.

باید احزاب سیاسی زمینه ی تقریب را ایجاد کنند؛ زیرا روابط مردمی و پیروان احزاب سیاسی از پیچیدگی و آشفتگی و تنش ها رنج می برند و جدائی مصالح عالیله ملت ها را تهدید می کند و فرصت های فعالیت های همیاری و همکاری های سازنده را از بین می برد، عقب ماندگی تمدنی، ضعف فرهنگی را گسترش می دهد، اثرات بد متعددی بر زندگی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و اوضاع فکری و علمی و آموزشی بجا می گذارد.

تقریب احزاب سیاسی در کشور اسلامی از ضروریات اساسی و مبرمی است که مصالح حیاتی کشور اسلامی آن را ایجاب می کند و از این طریق احزاب می توانند بر تمامی مشکلات فراه راه فعالیت های سیاسی و اجتماعی شان چیره

شوند و اقدامات فوری برای نجات از این مشکلات ارائه کنند، و اینچنین احزاب اسلامی مظهر خوبی برای تعبیل رؤیاهای تحقق اهداف و ارزش های ناب اسلامی می گردند.

### ۱۰. انجام طرح های عملی، فرهنگی و اجتماعی مشترک

وحدت از آموزه های تاکید قرآن و سنت و زمینه ساز اعتلای دین اسلام است. پیامبر اسلام ﷺ خود بر این کره خاکی، ریسمانی محکم برای اتحاد و همیاری از جنس برادری، همدیگر پذیری، تسامح، نگاهی به مشترکات، برای مسلمانان به طور عموم و به حیث یک زعیم سیاسی برای احزاب سیاسی می باشد.

در میان احزاب سیاسی دو گونه ای اتحاد و یک پارچگی را می توان به تصویر کشید:

یکی وحدت در نظام و آئین نامه و مدیریت که همگان بر اساس یک قانون بین الاحزابی توافق و تعامل داشته باشند، هدف ما از وحدت بین احزاب این نیست، چون هر حزبی از خود اداره و نظام و نصاب دارد و طبق آن برنامه هایش به پیش می رود، و هیچگاه یک حزب در حزب دیگر نخواهد تلفیق شده.

دوم، وحدت در عملی کردن مشترکات دینی، علمی، فرهنگی، اجتماعی، یعنی حتما در میدان عمل و فعالیت احزاب سیاسی، یکسره امور مشترک از جنس موارد بالا وجود دارد، احزاب سیاسی می توانند بر اساس اصول مسلم و مشترک بر اساس مصالح دین و کشور، با همدیگر تعاون و همکاری داشته باشند. در سایه این وحدت، احزاب می توانند طرح های علمی و فرهنگی و سیاسی و اجتماعی را عملی کنند، و در سایه ای این وحدت می توان در راستای تحقق اهداف و مصالح دین، مصالح علیای کشور، موضعی واحدی اتخاذ کند، و در برابر دشمنان دین و کشور مردانه و با قوت تمام ایستادگی کنند. البته در این وحدت هر یک احزاب سیاسی، ملزم اند که به یکدیگر و کتله های دورهمی شان، احترام قلبی و عملی داشته باشند و این حرمت گذاری در لابه لای تمامی رفتار و گفتار شان حفظ نمایند.

## نتیجه‌گیری

در این مقاله ده تا شاخصه برای احزاب سیاسی از منظر فقه و دانش اسلامی ارایه گردید، شاخصه‌هایی که هر یک مقاله جداگانه نیاز دارد و ما به طور فشرده آن برای احزاب بر شمردیم، فقه و دانش اسلامی از لابه‌لای تعلیمات و آموزه‌هایش به این باور است که اگر حزبی می‌خواهد فعالیت سیاسی داشته باشد و در کنار احزاب دیگر سیاسی در جامعه اسلامی کار کند، باید خود را با این شاخصه‌ها عیار بسازد، و بدون داشتن این شاخص‌ها نخست در گام اول، نمی‌توان حزب سیاسی اسلامی بود و در گام دوم از فعالیت باز می‌ماند و یا هم فعالیت هایش محدود و ناکارآمد می‌گردد.

از بررسی این شاخص‌های احزاب سیاسی به این نتیجه می‌رسیم که احزاب سیاسی با وجود اختلاف شان در موارد جزئی بسیاری، می‌توانند با هم برادر و به طور تقریبی در جامعه و کشور اسلامی فعالیت نموده و خدمات شایانی در فضای آرام انجام دهند، با این شاخص‌ها اهداف شان متحقق و رؤیای فعالیت‌های ارزشگزاری شان به دین و آئین و کشور و ملت، به به زیبایی تعبیر می‌شود.

پس احزاب سیاسی، با پذیرفتن شاخص‌های فوق به حیات خود رفاهیت بخشیده و در اعتماد خود بیفزایند و روی هم‌رفته برای مردم و جامعه شائسته‌ترین خدمات دینی و انسانی را انجام دهند.

## منابع

- آلوسی، شهاب الدین محمود ابن عبد الله حسینی بغدادی. روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی. تحقیق. علی عبد الباری عطیة. بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۵.
- ابن حنبل، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد. مسند الإمام أحمد بن حنبل. تحقیق. شعیب الأرنؤوط. القاهرة: مؤسسة قرطبة، بی تا.
- البخاری، أبو عبد الله محمد بن إسماعیل. الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله ﷺ وسننه وأيامه. تحقیق. محمد زهیر بن ناصر ابن ناصر. بیروت: دار طوق النجاة، ۱۴۲۲.
- الحنبلی، ناصح الدین عبدالرحمن بن نجم. استخراج الجدل من القرآن الکریم. تحقیق. زاهر بن عوض الألمعی. بی جا: بی نا، ۱۴۰۱.
- الفیروز ابادی، مجد الدین محمد بن یعقوب. القاموس المحيط. بیروت: مؤسسة الرسالة، الطبعة الثامنة، ۲۰۰۵.
- القرطبی، محمد بن احمد. تفسیر القرطبی. ریاض: دار عالم الکتب، ۲۰۰۳ م.
- طبرانی، ابوالقاسم سلیمان بن احمد بن ایوب. المعجم الأوسط. تحقیق. طارق بن عوض الله بن محمد، عبد المحسن بن إبراهيم الحسینی. القاهرة: دار الحرمین، ۱۴۱۵.
- لجنة من العلماء. الموسوعة الفقهية الكويتية، الموسوعة الفقهية الكويتية. بیروت، ۱۴۲۷.
- لويس، معلوف. فرهنگ جامع نوین عربی به فارسی. مترجم. احمد سیاح. تهران: اسلام، ۱۳۸۵ ش.
- متقی، علاءالدین - هندي، علي بن حسام الدين. كنز العمال في سنن الاقوال و الافعال. تحقیق. بکری حیانی، صفوة السقاء. بی جا: مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۱.
- مسلم، أبو الحسن بن الحجاج القشيري النيسابوري. المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله ﷺ. تحقیق. محمد فؤاد عبد الباقي. بیروت: دار إحياء التراث العربي، ۱۹۹۱.

